

Od Dioklecijanovih termi do kliničkog odjela

Piše: Prof. dr. sc. Tonko VLAK, dr. med.

Legenda kaže da su odabir lokacije i razlozi za gradnju carske palače prije 1700. godina upravo na tome mjestu bili mnogobrojni izvori ljekovite mineralne sumporne vode. Povjesničari su, na temelju izgleda cara Gaja Aurelija Valerija Dioklecijana s rimskih novčića, skloni vjerovati da je patio od reumatskih tegoba. Zbog toga je u posljednjem desetljeću III. stoljeća počeo s gradnjom svoje palače u uvali Aspalathosa na sredini istočne obale Jadranskoga mora.

O tome svjedoče i stari pisci, od Laktancija do Eutropa koji su za Dioklecijana tvrdili da je u starijoj dobi patio od nesаницe, bolovao od reume i epilepsije, te da se za liječenje niza tegoba s uspjehom koristio ljekovitom vodom iz vrela u svojoj palači.

Neki od povjesničara koji su se bavili Dioklecijanovom palačom skloni su tvrditi da je upravo to vrelo bilo glavni razlog za gradnju toga monumentalnog zdanja prije 1700 godina (N. Ivanović u prikazu povijesti „Splitskih toplica“ navodi da su to tvrdili povjesničari C. Morgan, D. Kečkemet, J. i T. Marasović, L. Nenadović, Z. Klas, J. Körbner, D. Mirošević). Njihova razmišljanja potvrđuju i terme u podrumima palače u njezinu jugozapadnom dijelu, što neupitno potvrđuje podatak o korištenju sumpornih mineralnih voda 2. Naime, jugozapadno od Jupiterova hrama otkriven je 1960. godine sklop manjih dvorana od kojih su neke raščlanjene nišama, a u nekima su ostaci tadašnjih uređaja za grijanje. Zbog toga je sasvim sigurno da se baš tu nalazio kompleks termi koji je vjerojatno bio spojen s Dioklecijanovim odajama u zapadnom dijelu palače. Zbog toga su i nazvane “zapadnim termama”. Južnije od Mauzoleja nalaze se tzv. istočne terme. Otkrivene su 1970. godine, a najvjerojatnije su služile gostima, za razliku od “zapadnih” kojima se koristio samo imperator. Drugi istraživači i povjesničari, na temelju podataka da su Rimljani ljekovitima smatrali samo tople mineralne vode, takva razmišljanja opovrgavaju (S. Miholić).

Predstavljamo Vam

Tako se isprepleću legende i povijesne činjenice o kojima su mnogobrojni autori lomili koplja i trošili tintu. No, nesporno je da postoje izvori mineralne sumporne vode u središtu današnje splitske jezgre, čija je ljekovita svojstva potvrdio niz analiza.

O podrijetlu sumporne mineralne vode na tim mjestima mnogo je mišljenja. A. Bakotić (1910.) smatrao je da je razlog za nastanak tih voda ugasli vulkan – Marjan. Budući da geološka istraživanja nisu potvrdila da na tom području postoji vulkansko kamenje, to je mišljenje odbačeno.

F. Kerner (1917.) prvi je obavljao hidrološka istraživanja izvora i istaknuo da sistem pukotina na tom području stoji pod flišnim terenom Kaštelanskog zaljeva i djelomice je u vezi s pukotinama na Marjanu, a da se voda skuplja u istočnoj Zagori i spušta iza slojeva fliša te izvire na najdubljem mjestu istočnog podnožja Marjana.

D. Tufekčić (1958.) tvrdi da su vrela nastala u kontaktu fliša i vapnenca, a da je kupališno vrelo prelijevno s flišnom barijerom kroz vapnenac.

A. Magdalenić i F. Fritz (1959.) vezuju genezu izvorskih voda za rasjede nastale izdizanjem Dinarida jer se jedan pruža južnim padinama Marjana u smjeru zapad-istok i prolazi točno područjem gdje su izvori mineralne vode. Kroz taj rasjed površinska voda lako prodire u dubinu gdje se, prema mišljenju S. Miholića (1954.), mineralizira izlučivanjem solnih ležišta trijasa, krede i eocena.

M. Buljan (1955.) smatrao je da se ta voda u podzemlju miješa s morskom i slatkom vodom, što utječe na njezinu mineralizaciju.

D. Maić (1965.) zaključio je u svojim istraživanjima da su mineralne izvorske vode kraška sinfonska vrela obogaćena sumporom, koja su prije bila obalna.

Od spomenutih imperatorovih termi do samostana sv. Frane (nekada sv. Feliksa) na splitskoj obali nalazi se oko 170 izvora različitih veličina, no samo su se neki koristili. Kao prvi korišteni izvor spominje se upravo onaj u samostanu, i to 1764. godine u djelu engleskoga arhitekta R. Adama, u kojem je predstavljeno korištenje ljekovite mineralne vode za kupanje. Drugi komercijalno korišten izvor spominje Napoleonov maršal Marmont 1808. godine kao Piškera koja je služila za pranje rublja koje se zbog djelovanja sumpora lako bijelilo. Piškera je u te svrhe služila do 1930. kada je pokrivena. Treći izvor bio je onaj kod današnje ribarnice koji je, kako piše N. Cattani, do 1821. služio za pranje platna. Naime, te je godine na njemu (bio je najveći od triju postojećih izvora kod današnje ribarnice) izgrađeno kupalište te je nazivan "kupališnim izvorom".

Na temelju dobivene koncesije, tadašnji općinski vijećnik N. Selebam (Schellebam) (1761. – 1830.) počeo je 1817. s uporabom vrela za liječenje. Naime, ljekovitost "splitske sumporne vode" spominje još 1675. francuski liječnik J. Spon, navodeći da se voda ne upotrebljava za liječenje. On ističe:

Predstavljamo Vam

“Blizu vrata koja vode u zapadno predgrađe, dva ili tri potočića slane i sumporovite vode utječu u more, ali se ni za što ne upotrebljavaju.”

Komercijalno korištenje kupališta počelo je 1821., a sezona je trajala od 1. svibnja do jeseni. U kamenice u kojima se moglo sjediti ili ležati, voda se izlivala iz dviju cijevi (hladna i topla) te miješala. Cijena jednog sata kupanja u vrućoj kupelji stajala je 20 karantana, a 20 minuta u hladnoj vodi 10 karantana.

Zbog toga je u doba dobivanja koncesije za korištenje vrela – 1823. godine, vodu analizirao znameniti kemičar iz Novare dr. A. Bianchetti i liječnik iz Lodijsa dr. K. Birnani. Rezultati su pokazali da se voda može koristiti za liječenje mnogih bolesti (reumatskih i kožnih) pa njih dvojica te 1823. tiskaju i prigodnu knjižicu u kojoj su istaknuli da je voda ljekovita za sve bolesti navedene u knjižici, a dali su i rezultate svojih kemijskih analiza. One su pokazale da je mineralna ljekovita voda iz kupališnog vrela visokomineralizirana (28, 67 g/kg) i sadržava sumporovodik (20 mg/l).

Rezultatima njihovih analiza koristili su se u 1821. u kupalištu sagrađenom i otvorenom na poticaj tadašnjega okružnog poglavara H. Reha, a na dobrobit prvih 50 korisnika koji su tu “... našli oporavak i vratili zdravlje.” Voda se koristila u kupeljima, a zbog niže temperature (25 – 280) morala se grijati. Vjeruje se da je prvi kupališni liječnik bio dr. J. M. Šporer (1795. – 1884.) koji je u liječničkim krugovima uživao ugled vrhunskog stručnjaka, a službovao je u Splitu od 1824. do 1828. kao gradski fizik, direktor Lazareta i u toplicama.

Nakon Selebamove smrti, vlasnica toplica postala je 1831. njegova kći Marija, koja se udala u Italiju za D. Cattanija. Marija Cattani posvetila se znanstvenom radu, a toplicama je upravljao njezin sin dr. Nikola Cattani (1812. – 1892.). Ljekovitost vode i činjenica da je korištenje mineralnih ljekovitih voda tada bilo vrlo popularno, potaknuli su dr. N. Cattanija da se dodatno angažira u istraživanju vode i praćenju njezine učinkovitosti. Za svoju inauguralnu disertaciju (ekvivalent današnjem diplomskom radu) odabrao je rezultate tih istraživanja i predstavio ih 1836. u Veneciji. Dr. Cattani je do 1891., tj. gotovo do smrti, upravljao kupalištem koje je tada izgledalo prilično primitivno, kao i način korištenja vode. Kao indikacije za liječenje navode se: bolesti kože, limfnih žlijezda, pluća, perifernih živaca, dišnih organa, potrbušnice i pleure, lokomotornog sustava, reuma i otrovanje živom¹. Navedene su i kontraindikacije za liječenje sumpornom vodom, npr. u slučaju srčanih bolesti, bolesnih arterija, povišene temperature, recentnog sifilisa.

U doba njegove uprave kupalište je prošireno 1860. godine i takvo je ostalo do 1903.

Daljnji pomaci prema komercijalizaciji i popularizaciji splitske sumporne vode učinjeni su 1903. i 1910. kada su sagrađene dvije nove moderne secesijske zgrade prema projektu K. Tončića, jednog od kasnijih upravitelja i suvlasnika toplica.

Naime, nakon smrti dr. N. Cattanija, toplice su naslijedile dvije od njegovih sedam kćeri – Ida i Guelmina. Ida se udala za Lj. Dobrotu, a Guelmina za umirovljenog bojnika S. Nagya, koji je upravljao lječilištem do smrti 1920. godine. On je mnogo učinio za popularizaciju Zavoda i ljekovitih voda te mu je priskrbio svjetsku slavu, a na tadašnjim mnogobrojnim priznanjima kao suvlasnici navode se Dobrota i Nagy.

Gradnja novih kupališnih sadržaja bila je prihvaćena kao vrlo korisna i potrebna jer se broj stanovnika u međuvremenu udvostručio (1811. – 8 268, a 1900. – 18 450 stanovnika)¹. Za novu zgradu, ukrašenu secesijskim kipovima i natpisom "Sumporno kupalište" na četirima jezicima, ljekovita je voda dolazila s područja ribarnice (kaptaza na jugozapadnom uglu) sagrađene 1888. kada je bio zatrpan dio izvora ljekovite sumporne vode. Na današnjoj fasadi vide se sačuvani kipovi bolesnika s bolnim grimasama, a orao na vrhu zgrade, kao simbol čovjeka koji će se vinuti u nebo kad ozdravi, uništen je u doba komunizma zbog predrasuda o njegovu značenju i sličnosti s nacističkim simbolima. Bolesnici su tada mogli boraviti u lječilištu i uživati puni komfor tijekom liječenja.

Nakon izgradnje nove zgrade, toplice su radile cijelu godinu.

Iz tog razdoblja potječu i najveća priznanja ljekovitim vodama, čiji se originali i danas s ponosom čuvaju u zgradi "Splitskih toplica":

1. Počasna diploma, velika zlatna medalja i počasni križ – Beč 1903.
2. Počasna diploma, počasni križ i zlatna medalja – Rim, 1903.
3. Diploma i zlatna medalja – London 1903/04.
4. Počasna diploma, križ za zasluge i srebrena medalja – Pariz 1904.
5. Diploma i srebrena medalja – Bruxelles 1904.
6. Diploma i srebrena medalju – St. Louis (SAD) 1904.
7. Počasni križ s diplomom – Poszony, 1908.

Bečki sveučilišni profesor A. Viethaler analizirao je 1867. vodu iz „Splitskih toplica“. Njegove rezultate potvrdio je 1902. bečki kolega dr. E. Ludwig, a 1914.

Predstavljamo Vam

i dr. M. Daniek, tj. da je splitska mineralno-sumporno-radio-jodno-bromna voda za liječenje najbolja u Europi i da ima više joda nego ijedno do tada poznato vrelo. Prema prvim analizama, sadržavala je i velike količine joda i litija, a od 1868. prodavala se i u bocama te su je pili bolesnici s gastrointestinalnim tegobama.

Slične pohvale i priznanja dobilo je i ljekovito blato nataloženo oko izvora. Vonjalo je na smolu i bilo bogato jodom.

Vladin savjetnik dr. E. Glasser potvrdio je 1909. da voda sadržava radioaktivne emanacije pa su terme splitskoga "Sumpornog kupališta" ubrojene i u radioaktivne vode. Prema mišljenju tadašnjih balneologa to je bilo vrlo važno za liječenje mnogobrojnih patoloških stanja i bolesti kože, psihe i lokomotornog sustava.

U tadašnjem promidžbenom materijalu, među glavnim indikacijama za liječenje sumpornom vodom spominju se "... upale mišićja i zglobova, bez razlike je li upala reumatičnog ili uratičnog značaja; kronična upala venoznih žila; posljedica ozljeda i ishijasa, križobolje i mišićne ukočenosti; neuralgija, neurastenija i histerija; kronična otrovanja krvi i bolesti kože; bolesti hrptenjače i ženske bolesti".

Bile su navedene i mnogobrojne kontraindikacije koje navode na oprez kardiovaskularne bolesnike, oboljele od epilepsije, raka i duševnih bolesti.

U tom razdoblju u toplicama su radila dvojica liječnika – dr. J. Buić i dr. P. Selem, a broj korisnika stalno je rastao (1903. – 1302, 1904. – 1802, 1905. – 2130, 1913. – oko 300 klijenata na dan).

O značenju splitskih ljekovitih voda i o mnogobrojnim priznanjima koja je Nagy za njih dobio svjedoče podaci o njima i o analizama u tadašnjoj balneološkoj literaturi (Precis pratique d ,hydrologie therapeutique, 1927.).

Svojstva ljekovite vode nisu se mijenjala, o čemu svjedoči još jedno priznanje – Počasna diploma sa zlatnom kolajnom na Jadranskoj izložbi u Splitu 1925. Ipak, velikih i važnih međunarodnih priznanja "splitskoj ljekovitoj vodi", kao u doba Nagya, više nije bilo.

Nakon smrti S. Nagya, od 1920. do 1945. toplicama je upravljao K. Tončić (1878. – 1961.). Bio je oženjen nećakinjom nekadašnjih vlasnica Ide i Guelmine Cattani koje su toplice 1929. darovale svojim nećakinjama Gemi Krpan i Piji Tončić. Zbog sve većeg zanimanja za taj način liječenja, K. Tončić je 1922. unajmio kuću Mioto na četiri godine i tako proširio kupališni i smještajni kapacitet toplica. Broj bolesnika, korisnika ljekovitih voda, povećao se na 1800 godišnje, pa je Tončić 1937., kako bi povećao kapacitet lječilišta, na temeljima stare izgradio novu zgradu. U tom razdoblju, u toplicama je radio dr. A. Starčević, oženjen kćeri K. Tončića¹, a liječenje se provodilo kupanjem, ispiranjem, oblozima i pijenjem vode.

U poslijeratnom razdoblju "Splitske toplice" i njihovi vlasnici doživljavaju dramu sličnu onima koje su doživjele sve obiteljske vrijednosti tadašnjih vlasnika proglašeni neprijateljima naroda zbog svojeg materijalnog i društvenog statusa. Na temelju rješenja od 12. ožujka 1948. postaju opća narodna imovina pod upravom Ministarstva narodnog zdravlja NR Hrvatske, Uprave kupališta u Zagrebu.

Zbog kulturne i povijesne znamenitosti, na temelju rješenja Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu br. 148/20-64 i rješenja Savjeta za kulturu SR Hrvatske, toplice 1962. godine postaju zaštićeni spomenik kulture.

Radi obnove kupališno lječilište bilo je zatvoreno 1951., a godinu prije u njemu se liječilo 1340 pacijenata, pretežito oboljelih od reume.

U tom, nama bližem razdoblju, svojim istraživačkim radom o "splitskoj ljekovitoj sumpornoj vodi" i povijesti Dioklecijanove palače te njihovu uzajamnom utjecaju, mnogobrojnim polemikama, člancima i javnim istupima isticao se tadašnji liječnik i ravnatelj "Splitskih toplica" (od 1947. do 1965.) dr. D. Mirošević (1889. – 1986.)⁷. Za njegova mandata „Splitske toplice“, tadašnje kupališno lječilište pri Domu narodnog zdravlja u Splitu, postaju samostalna ustanova koja razvija i ostale oblike fizikalne medicine, iako prirodni čimbenik liječenja i nadalje ostaje zaštitni znak ustanove. Tada se dr. Mirošević energično suprotstavljao namjerama lokalnih vlasti da zatvore lječilište i prodaju namjenski građene secesijske zgrade, te na atraktivnoj lokaciji sagrade nove

Predstavljamo Vam

sadržaje, u čemu je i uspio.

Nakon njega, s različitim tendencijama u radu i razvoju, Bolnicom za reumatske bolesti i rehabilitaciju upravljali su dr. N. Stivičević, dr. Z. Dujmović, dr. V. Franchesci, dr. M. Vulić i dr. I. Aljinović.

Zgrade koje čine kompleks "Splitskih toplica" obnavljane su od 1986. do 1990. čime je povećana njihova funkcionalnost. No, zbog nedostatka novca za uređenje prizemlja u kojem su se trebale koristiti sumporne vode, prestalo je korištenje ljekovitih voda.

Tomu je pridonijelo i to što je tadašnji SIZ zdravstva SR Hrvatske prestao priznavati troškove prirodnih faktora liječenja. Tadašnji voditelji toplica relativno su olako odlučili o prestanku liječenja ljekovitim vodama, pretpostavljajući tradiciju lošim materijalnim uvjetima u zdravstvu.

Povijesno vrelo, koje je stoljećima ovom dijelu Splita davalo karakterističan miris i izgled, sačuvano je, kaptirano, uređeno i stavljeno izvan upotrebe.

Dakle, iako je nesporno da su ljekovite splitske sumporne vode imale veliko značenje u medicinskom i socioekonomskom aspektu regije, ali i povijesnom trenutku Splita, danas nas na njihovo korištenje podsjeća samo natpis na zapadnoj strani secesijske zgrade – "Sumporno lječilište" koji je restauriran (koje li ironije) iste one godine kada je zatvoren izvor sumporne vode u tadašnjim "Splitskim toplicama".

U tom razdoblju ravnatelj je bio dr. Lj. Urlić, a „Splitske toplice“ su tada, zahvaljujući ulozi u organizacijskom dijelu Europskoga atletskog prvenstva 1990. i spretnosti ravnatelja, postale najmodernije opremljena ustanova za medicinsku rehabilitaciju. Najveći dio tadašnje medicinske opreme i danas je u funkciji rehabilitacije bolesnika.

Od 1. siječnja 1993. "Splitske toplice", koje su do tada desetljećima postojale i radile kao ugledna i uspješna bolnica za reumatske bolesti i rehabilitaciju, dekretom ministra zdravstva Republike Hrvatske prestaju biti samostalna ustanova i postaju Odjel za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju KBC-a Split. Tadašnja ravnateljica dr. M. Punda-Bašić postaje pomoćnica ravnatelja KBC-a Split, a novoosnovani odjel ima tri funkcijske jedinice: poliklinike na Firulama i Križinama te u "Splitskim toplicama" gdje se nalaze i sobe odjela (s 95 kreveta). Tijekom Domovinskog rata tamo su se liječili i rehabilitirali hrvatski branitelji i civilne žrtve nametnutoga nam rata s područja Dalmacije i Hercegovine.

Tada se na Odjelu, uz tradicionalnu rehabilitacijsku djelatnost, razvija i protetička djelatnost (žrtvama rata aplicirano je oko 400 privremenih proteza) te subspecijalistička fizijatrijska djelatnost – reumatologija.

Od 1991. Odjel postaje i nastavna baza Medicinskog studija u Splitu, Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

U poslijeratnom razdoblju, od 1996. voditelj Odjela bio je dr. S. Grgurev, a tada se razvija i elektrodijagnostička djelatnost – EMG te dodatno poboljšava reumatološka služba.

U prosincu 2001. Odjel je suočen s restriktivnom politikom Ministarstva zdravstva te se zahtijeva redefiniranje i reformiranje načina rada prema načelima akutnog odjela Kliničke bolnice, što novi voditelj Odjela dr. T. Vlak provodi u djelo, unaprjeđujući rehabilitacijsku i reumatološku djelatnost. Poboljšava se unutarbolnička suradnja s ostalim odjelima, a 69 bolničkih kreveta (45 rehabilitacijskih i 24 fizijatrijsko-reumatološka) najvećim je dijelom namijenjeno primarnoj rehabilitaciji. Polikliničko-konzilijarna služba dodatno je poboljšana, prihvaćeni su principi rada akutnoga rehabilitacijskog odjela, jedinog takve vrste u hrvatskim bolnicama, a na korist bolesnika cijele naše regije.

U lipnju 2002. Ministarstvo kulture RH Hrvatske, Konzervatorski odjel u Splitu izdaje rješenje br. 532-03-3/13-02-1, kojim se u zgradi nekadašnjih «Splitskih toplica», pod preventivnu zaštitu države, stavlja i namjena „Sumpornih toplica“ u Splitu, zaštićujući tako i njezinu višedesetljetnu djelatnost. Na taj se način žele izbjeći povijesne pogreške i osujetiti pojedinci da, kao u doba dr. D. Miroševića, prenamijene jedan od gradskih simbola u simbol potrošačkoga globalističkoga društva. Time je zgrada «Splitskih toplica» ostala stožerni dio Odjela za fizikalnu medicinu, rehabilitaciju i reumatologiju splitskoga KB-a, sada moderno organiziranog i s osmišljenom rehabilitacijskom djelatnošću.

Evolucija “Splitskih toplica” od kupališnog lječilišta do kliničkog odjela i jake nastavno-edukacijske baze jednog medicinskog fakulteta, jedinstven je primjer u razvoju toplica srednje i istočne Europe. Jedine toplice, od sedam postojećih u Hrvatskoj, prošle su taj razvojni put iskorištavajući svoj rehabilitacijski i znanstveni potencijal, za razliku od ostalih koje su interes našle u zdravstvenom turizmu. Ostalih sedam toplica u Hrvatskoj specijalne su bolnice za medicinsku rehabilitaciju, predodređujući svoju budućnost, kao i toplice u Sloveniji, Češkoj i Slovačkoj, a «Splitske toplice» ostat će sinonimom ambicioznih, znanstveno usmjerenih provoditelja rehabilitacijske medicine, nastavljajući tradiciju svojih prethodnika na višoj znanstveno-istraživačkoj i nastavnoj razini.